

Paprsek naděje pro okáče bělopásného

Martin Kysela, Martin Konvička, Jiří Pokorný, Ondřej Sedláček

Opovážlivé situaci okáče bělopásného – *Hiparchia alcyone* (Linnaeus, 1764) – se v Ochráně přírody psalo opakovaně, naposledy začátkem loňského roku. John a kol. (Ochrana přírody 3/2020, 6–10) poukázali na kritický stav jeho populací v kontextu

otevlování klimatu. Naznačili, že aktivní péče o jeho biotopy, sestávající z prosvětlování porostů na výhřevných jihozápadních svazích, může v extrémně horkých a suchých letech míjet optimální stanoviště jiných expozic.

V prosvětlených lesích se často vyvíjejí pestré stepní formace. Obory u Hříměždic. Foto Martin Kysela

Okáč bělopásný se spolu s například o. metlicovým (*Hipparchia semele*), medvíčkovým (*H. fagi*), skalním (*Chazara briseis*) či voňavkovým (*Kanetisa circe*) řadí k velkým okáčům (subtribus Satyrina, podčeleď Satyrinae). Všichni okáci se vyvíjejí na travách, všichni velcí okáci jsou jednogenerační, přezimují jako larvy, obývají teplá a suchá stanoviště. Mnozí v ČR dramaticky ustoupili (o. písečný, *Hipparchia statilinus*, v naší přírodě vyhynul, o. skalní měl nedávno namále). V červeném seznamu (Hejda *et al.*, 2017) figuruje o. bělopásný jako kriticky ohrožený. Vymizel z jihovýchodu Moravy, Podolí, Blatenské pánve. Naději pro něj představují výhřevné svahy vltavského kaňonu mezi Davlí a Orlickou přehradou. Novotný a Konvička (Živa 4/2010, 174) upozornili na mezery v poznatcích o jeho biologii. V letech 2010–2011 jej intenzivně mapoval Pokorný (2011, depon. AOPK), který v prostoru vltavském kaňonu a přilehlého Sedlčanska zaznamenal přes 20 lokalit. To zvedlo vlnu zájmu. O motýlovi vznikla disertační práce (Jakubíková, 2017) a vícero prací diplomových.

Okáč bělopásný je druhem lesostepí či světlých lesů – borů, doubrav a listnatých pařezin se světlinami, plešemi, přechody do bezlesí či skalními výchozy. Larvy se vyvíjejí na kostřavě ovčí. Jeho výrazně evropský areál tvoří šikmý pruh od Pyrenejského poloostrova přes východ Francie a Německo po Litvu a západ Ukrajiny. Míjí atlantické pobřeží, Balkán i Alpy, ale sahá na jih Norska. Zde všude se po celý holocén musely vyskytovat světlé lesy. Prosvětlováním osídlených porostů se zabývá vícero organizací: CHKO Blaník (bory a doubravy v NPR Drbákov – Albertovy skály), ČSOP Vlašim (projekt „Motýli vltavských strání“) a spolek Běložáčka (zásahy v okolí Kamýka n. Vltavou). Na populacích motýla se to vše příliš neprojevovalo. Počet lokalit klesal, v letech 2017–2019 byl motýl zjišťován velmi zřídka (r. 2019 pouze dvakrát). Obava, že jej ztratíme, nás vedla k systematickému pátrání po celé délce vltavského kaňonu.

Pátrání v kaňonu

Průzkum probíhal roku 2020 v oblasti středního Povltaví a Sedlčanska na 105 lokalitách, vybraných podle poznatků z minulosti, a leteckých snímků. Pět pracovníků strávilo v terénu 43 osobo-dnů. Mapovalo se mezi 9:30 a 16:30, za příznivého počasí (slunečno, bezvětří nebo slabý vítr). Byly zaznamenávány datum, čas, počasí, početnost o. bělopásného, pokryvnost živné rostliny, nabídka nektaru. Samozřejmostí

Okáč bělopásný. Foto Roman Skokan

Lokalita s nejvyšší abundancí druhu. Proschnutí lesa vytvořilo mozaiku kostřavových trávníků se zmlazujícími dřevinami, na popadaných kmenech okáci často sedávají. Švastalova Lhota. Foto Martin Kysela

byl zápis ostatních druhů denních (a vybraných nočních) motýlů. Obtížný terén omezoval počet lokalit zvládnutelných v jednom dni.

Okáče bělopásného jsme zjistili na celkem 23 lokalitách, a to ve 148 jedincích (nejde o odhad celkové početnosti, ta je zřejmě o 1–2 řády

Lesy ve středním Povltaví:
Změna v přímém přenosu

Ochranáři a lesníci léta diskutovali o užitecnosti snížení zakmenění na hodnotu 0,7 a nižší, které bohužel, až na výjimky typu NPR Drbákov, nebylo nikde realizováno. Léto 2015 ale přineslo sucho, které trvalo do dubna 2020 a změnilo lesy napříč republikou. Sucho doprovázely gradace podkorního i listožravého hmyzu. I v kaňonu Vltavy se zásadně proměnila struktura porostů. Odumírání dřevin snížilo korunový zápoj, zastoupení světlých lesů skokově narostlo v řádu tisíců hektarů, debata o snížení zakmenění zde přestala být tématem. Dnes máme k dispozici obrovské plochy světlých lesů, byť vznikly jinou cestou než cílenými zásahy. Odumírání lesů je doprovázeno zvýšením biodiverzity. Obří populace okáče strdivkového, výskyt soumaráčníka čárkovaného, motýla extenzivních pastvin, nebo všudepřítomný otakárek ovocný ukazují, že i les může být pro řadu motýlů biotopem.

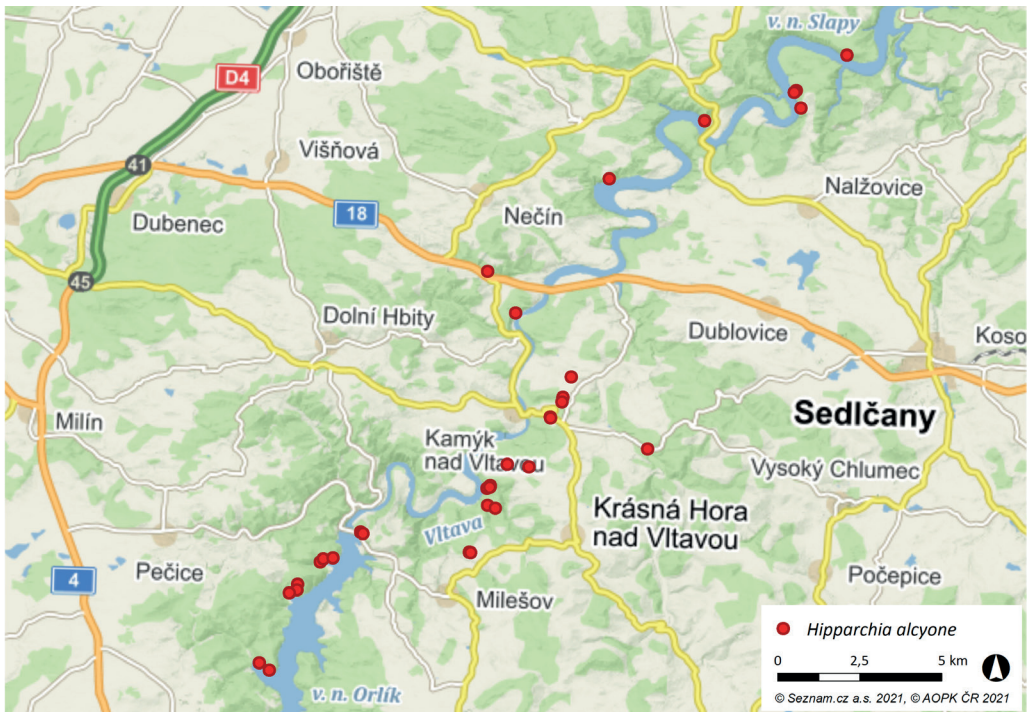
vyšší). Dospělce jsme zaznamenávali mezi 6. červencem a 8. srpnem. Okáči byli nejčastěji nalézáni ve světlých borových nebo listnatých porostech na hranách kaňonu. V podrostu dominovala kostřava ovčí, zdroji nektaru byly hvozdík kartouzek a mateřídouška vejčitá. Bylinné patro bývalo řídké, nemálo povrchu půdy tvořil obnažený substrát či opadanka. Něco pozorování však pocházelo i z nedávno zastíněných, nyní však suchých borových výsadeb. Zde v podrostu převládala třtina křovištní, kostřava ovčí tady rostla sporadicky, nabídka nektaru byla minimální. Motýl byl vždy zastížen v lese nebo na rozhraní lesa/bezlesí, nikdy mimo les či na holině. Většinou šlo o jedince vyplašené ze země, skalky či kmene stromu. Na těch do cca 3m výšky motýli sedávali. Po vyplašení odlétali do vzdálenosti několika metrů a usedali na kmeny, většinou na stranu odvrácenou od pozorovatele. Převážná část pozorování se uskutečnila dopoledne. Odpoledne, kdy teplota stoupala ke 30 °C, motýli příliš neaktivovali.

Naděje a rizika

Okáč bělopásný má tudíž v kaňonu Vltavy dosud naději. Dvě desítky lokalit i početnější výskyty roptýlily obavy z předchozích let. Při srovnání s výskytem motýla před cca deseti lety však je patrné, že některé lokality zanikly, na jiných motýlů ubylo. Týká se to i lokalit, jejichž charakter se zdánlivě

nezměnil – stále jde o rozvolněné bory či doubravy s porosty kostřav. Početnost klesá i na „klasických“ lokalitách typu Albertových skal, vzdor péči spočívající v prosvětlování porostů. Jinde degraduje biotop – invazní druhy expandují, kostřavy ustupují. Druh jsme nezaznamenali u vodní nádrže Štěchovice a severněji od ní, přestože se zde vyskytují rozvolněné doubravy s kostřavami. Pravdou je, že vzhledem k členitému terénu nebylo možné prozkoumat veškerá vhodná místa. Mapu výskytu může zkreslovat i to, že během letních veder se motýli ukrývají v korunách stromů či v hustších porostech, kde unikají pozornosti.

Rok 2020 byl v ČR mimořádně příznivý pro vícero velkých okáčů. Kriticky ohrožený o. metlicový (*Hipparchia semele*) byl zaznamenán daleko od známých kolonií, což naznačuje aktivní hledání stanovišť pro nové kolonie. Okáč skalní (*H. briseis*) dosahoval rekordní početnosti. Expandující o. voňavkový (*Kanetisa circe*) překvapil výskytem v Hrubém Jeseníku (masív Mravenečníku), kam pronikl z moravských úvalů, stejně jako ve středním Povltaví, kam expanduje od jihu podél Vltavy (Nalžovice, okr. Příbram, prvnález v regionu). Ve středním Povltaví jsme nově zaznamenali i bělopáska tavolníkového, *Neptis rivularis* (Kamýk nad Vltavou nejsverněji v ČR, proniká údolními Lužnice a Vltavy); otakárka ovocného, *Iphiclidés podalirius* (nyní zcela běžný v celé oblasti)

Lokality potvrzeného výskytu okáče bělopásného. Vypracovali Veronika Vodičková, Jan Vrba

a hnědáška kostkovaného *Melitaea cinxia* (Velká nad Vltavou, v regionu po cca 20 letech).

Sucha z let 2015–2019 přivodila schnutí borovic a dubů na skalních hranách a jižních či západních svazích vltavského kaňonu. Z prosychajících kulturních borů pochází nejvíce záznamů o okáči bělopásném. Lze si představit, že vedra a sucha předchozích let mohla motýla vytlačit z tradičních lokalit – světlín, pleší a skalních hran na nejvýševnějších svazích – do chladnějších poloh. Prosychání borů a následné prosvětlení lesa mohlo zvýšit nabídku takových stanovišť. Přesto pocházela většina letošních pozorování z lokalit známých již před deseti lety. O schopnosti motýla obsadit i poměrně vzdálené nové lokality však nemusíme pochybovat. Ze studie příbuzného o. skalního (Kadlec et al., Anim. Conserv. 13, 172–183) víme, že jedinci obou pohlaví ojediněle překonávali až 5 km.

Schnutí borovic (a dubů) ještě nemusí vytvořit prostředí pro okáče. Některé řídké doubravy na svazích kaňonu jsou zcela bez bylinného patra, tedy i bez kostřav. Naopak na svazích s hlubšími půdami expanduje třtina křovištní, pod suchými borovicemi vytváří monodominantní porosty. I zkušenosti z Albertových skal ukazují, že rozvolnění doubrav a borů na bohatších půdách (oproti mělkým skeletovitým půdám) nemusí přinášet kýžený efekt. Někde, zejména na západních svazích, najdeme

Obnovená pastva koz v kaňonu Vltavy u Velké v režii spolku Bělozářka z. s. Foto Martin Kysela

zdánlivě rozvolněné doubravy a bory, ale s dominující metličkou křivolakou a téměř chybějícími kostřavami. Jinde zas dominuje lipnice hajní. Porosty bez kostřav nalezneme i tam, kde stáda muflonů vypásala většinu bylinného patra. Žalostná bývala situace v PR Vymyšlenská pěšina, kde již ale došlo ke snížení mufloních stavů. Dostatek vhodných kostřav může být limitujícím faktorem výskytu okáče.

Většina lesů s okáčem se nachází na nepřístupných srázích, které nejsou pro vlastníky zajímavé, proto zde nehosподаří. V proschlých porostech pozorujeme návrat vzácnějších světlomilných dřevin. Zmlazují zde jalovec obecný, hrušeň polnička nebo jeřáb břek. Dává to naději na novou, zajímavější a pestřejší generaci lesů v kaňonu. Ve spleti padlých borovic masivně zmlazuje i dub, navzdory tradovanému názoru, že přemnožená spárkatá zvěř absolutně blokuje růst listnáčů.

Okáče bělopásného ve vltavském kaňonu udrží jediné zachování a obnova jeho biotopů – lesostepí či řídkých lesů s nezapojeným stromovým patrem a kostřavou ovčí v podrostu. Ovšem s měnícím se klimatem se budou charakter i rozmístění biotopů měnit. Proto je žádoucí oživit aktivity a procesy, které přírodu vltavského kaňonu udržovaly po staletí a tisíciletí. Byly to toulavá pastva dobytka na tamních strmých svazích, dobývání paliva formou výběrné těžby či pařezení a nejrůznější kombinace těchto činností, doprovázené občasnými požáry. Reálně jejich obnově mnoho nebrání. Většina lesních porostů na svazích a hranách kaňonu je řazena k lesům ochranným či lesům zvláštního určení, pro hospodaření nejsou vhodné. Objevuje

Zřejmě ideální biotop okáče bělopásného – světlá doubrava s podrostem kostřav. Krásná Hora nad Vltavou. Foto Martin Kysela

se i zájem obcí o obnovu lesní pastvy. Světlé lesy vyhovující o. bělopásnému představují pro člověka příjemné prostředí, navazující na paměť a vzpomínky starousedlíků („tam všechny děti z vesnice pásly kozy, pak napustili přehradu a vše zarostlo...“).

Kaňon střední Vltavy je mimořádným územím, křižovatkou biogeografických prvků, přehlídkou jedinečných fenoménů. Ikonický je i kulturně a historicky. Býval dopravní tepnou spojující Prahu a Polabí s jihem země, stojí zde monumentální hrady, kvetla zde jedinečná kultura voroplavby, vznikl tu světově unikátní tramping. Současně je územím znásilněným výstavbou Vltavské kaskády, zalesňovacím dědictvím v podobě akátin a rekreačním průmyslem. Ochrana okáče bělopásného, pokud ji pojmem v rozsahu celého středovltavského regionu, může přispět k uchování jeho přírodních krás.

Co lze očekávat do budoucna?

Prořídle bory s podrostem kostřavy, dnes ideální biotop okáče bělopásného, čekají v krátkém časovém horizontu zřejmě změny k horšímu. Prvá proběhne **samovolně**. Suché borovice rychle uhnívají, rychle je vyvrátí vítr. Tím zanikne vertikální struktura lesa, na což reagují třtina křovištní, trnovník akát a ostružiníky. Suché mikroklima, důležité pro nezapojené kostřavové trávníky, udržuje i výpar z dřevin, který účinně odvodňuje půdu mělké půdy. Odumření borovic přeruší transpiraci, v nových podmínkách expanduje ruderalní rostlinstvo. Druhým faktorem je **lesnický přístup**. Pozorujeme dvě krajnosti Rezignaci na vzniklou situaci a ponechání prostoru pro samovolný vývoj, který může vést k přestavbě porostů (z boru doubravy),

často ale vede k neprostopné džungli pionýrských dřevin ve zmeti ostružin a akátu. Druhým přístupem je tvrdá obnova lesa celoplošným smýcením porostu, včetně nastupujícího zmlazení. Následují klasické husté výsadby, udržované při životě herbicidy a nákladnou ochranou proti zvěři.

K udržení biotopů okáče bělopásného v delším časovém horizontu může vést zlatá střední cesta s odvahou experimentovat. Zásadní je udržet rozvolněnou strukturu porostů všude, kde okáče nacházíme, a aktivně ji rozšiřovat tam, kde se naskytne možnost. První část řešení mají v rukou lesníci a majitelé lesních pozemků. Práce s přirozenou obnovou, podsadbami a zachování alespoň části mrtvého dřeva zůstávají vzdor oficiálním státním proklamacím převážně na papíře. Dotace stále stimulují zažité pěstební postupy, včetně těžby sterilních souší. Část lesníků si naštěstí uvědomuje závažnost probíhajících dějů a volá např. po snížení zakmenění porostů v zájmu dostupnosti vláhy či pěstování cenných dřevin a sortimentů. Ochrana přírody by měla zvednout hozenou rukavici a aktivně začít prosazovat tyto postupy. Lesy zakládáné ve středním Povltaví před 80 lety vznikaly za úplně odlišných živinových poměrů, často na extrémně chudých půdách, po staletí ovlivňovaných pastvou a hrabáním steliva. Jak budou vypadat dnes zakládáné lesy za 80 let, nevíme. O dosažení konsenzuálního stavu musí usilovat obě strany.

Průzkum lokalit okáče bělopásného financoval Český svaz ochránců přírody, program Ochrana biodiverzity (122029, 122028), a AOPK ČR v rámci monitoringu přástevníka kostivalového.